

ประเพณีการฟ้อนผี

ประวัติความเป็นมา

ชาวล้านนามีความเชื่อเช่นเดียวกับชาวไทยภาคอื่น ๆ ซึ่งส่วนมากมักจะมีความเชื่อเกี่ยวกับผี เทวดา ไสยศาสตร์ แม้ว่าสภาพความเจริญทางเทคโนโลยีในด้านต่าง ๆ ได้แพร่ขยายไปแทบจะทั่วภูมิภาคนี้แล้วก็ตาม ความเชื่อในเรื่องผี เทวดา ไสยศาสตร์ ก็ยังปรากฏให้พบเห็นทั่วไปโดยเฉพาะอย่างยิ่งตามชนบท ชานเมือง หรือแม้กระทั่งกลางตัวเมือง ในเขตเทศบาลเรณู อรธูเมศร์ และประหยัด จตุพรพิทักษ์กุล ได้กล่าวถึงความเชื่อของชาวล้านนาไว้ว่า

“...อาจกล่าวได้ว่า ชาวล้านนานั้น ดำเนินชีวิตอยู่ด้วยความคิด ความเชื่อ 3 กระแสด้วยกัน คือ ความเชื่อเรื่องผี ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ และความเชื่อในพุทธศาสนา กระแสความคิดทั้ง 3 ตัวนี้ ได้ถูกนำมาใช้เพื่อประโยชน์ในการดำเนินชีวิตอย่างผสมผสานกัน...” (เรณู อรธูเมศร์, 2529 : 70)

“...ไม่ว่าจะทำอะไร ชาวบ้านจะมีความผูกพันแนบแน่นกับผีเสมอ บางครั้งต้องมีการบอกกล่าวผี ขออนุญาตผี แม้ในปัจจุบันสภาพสังคมจะถูกครอบงำจากวัฒนธรรมตะวันตก หรือด้วยอำนาจรัฐอย่างมากแล้วก็ตาม แต่ระบบความคิดความเชื่อของชาวบ้านยังไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปทั้งหมด...” (ประหยัด จตุพรพิทักษ์กุล, 2530 : 40)

ระบบความคิดความเชื่อในเรื่องผี เทวดา ไสยศาสตร์ เหล่านี้เองที่ทำให้ชาวล้านนามีขนมประเพณีเกี่ยวกับการนับถือผีอยู่หลายอย่าง เหล่านี้เองที่ทำให้ชาวล้านนามีขนมประเพณีเกี่ยวกับการนับถือผีอยู่หลายอย่าง ในรายที่มีเอกลักษณ์เฉพาะก็คือการนับถือผีปู่ย่า และการฟ้อนผี คำว่า “ปู่ย่า” ในที่นี้มีความหมายกว้างไกลไปจนถึงบรรพบุรุษดังนั้นการนับถือ “ผีปู่ย่า” ก็คือ การนับถือบรรพบุรุษหรือต้นตระกูลของตนเอง

โดยการแสดงความเคารพ นับถือ ด้วยการกราบไหว้บูชา ทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้และเช่นสังเวด้วยโภชนาการอาหารต่าง ๆ ซึ่งเรียกกันว่า “การเลี้ยงผี” และบางท้องถิ่นได้จัดสถานที่นำเอาครุฑย่นดรีมาประโคน เพื่อให้ “ปู่ย่า” ได้พอรำ สุนัขสนาน สำราญ อารมณ์ เรียกกันว่า “การฟ้อนผี”

ชาวล้านนาเชื่อว่า “ผีปู่ย่า” หรือ บรรพบุรุษของตนนั้นสถิตอยู่สรวงสวรรค์ หรือ “เมืองบน” และเรียกผีปู่ย่าของตนโดยใช้สรรพนามว่า “เจ้า” นำหน้าเสมอ ยกตัวอย่างผีปู่ย่าของข้าพเจ้าก็คือ การกล่าวถึงนามของเทวดา อารักษ์ อันเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ประชาชนทั่วไปให้ความเคารพนับถือ

ตัวอย่างเช่น “เจ้าพ่อประตุม้า” ซึ่งเป็นเทพารักษ์หรือ “ผีอารักษ์” ณ ช่องเขาประตุม้า ระหว่างลำปาง และ อำเภองาว ถนนสายเอเชีย และ “เจ้าพ่อขุนตาล” ณ สันเขาขุนตาล อันเป็นจุดแบ่งของจังหวัดลำปางกับลำพูน บนถนนลำปาง – เชียงใหม่ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทั้งสองแห่งนี้จะสังเกตได้ว่ามี “ศาล” หรือ “หอดี” ตั้งเรียงรายอยู่เป็นจำนวนมาก เป็นจุดสนใจแก่ผู้พบเห็นทั่วไป

ชาวไทยเชื่อว่า ผี เทพารักษ์ หรือ ผีอารักษ์ เทวดา จะต้องมียี่หร่าหรือที่สิงสถิต เช่น ก้อนหิน ขอนไม้ ตอไม้ ต้นไม้ ขนาดใหญ่ ถ้า ฯลฯ ด้วยความเชื่อเช่นนี้ ชาวไทยจึงมักจะสร้างศาลให้ผีหรือเจ้าได้สถิตอยู่ ศาลจะมีรูปทรงเป็นเช่นไรย่อมขึ้นอยู่กับวัสดุที่จะหามาได้ ส่วนมากแล้วมักจะมีเสาเดียว ปัจจุบันมีศาลที่สำเร็จไว้จำหน่ายเป็นรูปทรงต่าง ๆ หลายขนาดและหลายราคา สามารถจะเลือกซื้อหาได้ตามสภาพเศรษฐกิจของผู้ที่ต้องการนำไปให้หรือถวายให้เจ้าหรือผีที่ตนเคารพนับถือ

แม้แต่ในวัดก็มีศาลหรือหอดี เรียกกันว่า “หอดีเจ้าวัด” บางแห่งก็เรียก “หอดีเสี้ยววัด” ตามบ้านเรือนก็จะมีหอดี เรียกกันว่า “หอดีปู่ย่า” ซึ่งจะมีอยู่เฉพาะบ้านที่เป็นสถานที่ใช้สำหรับการพ่อนหรือเป็นบ้านของร่างประทับทรงของเจ้าที่เป็นประธานของผีในตระกูลนั้น ผีหรือเจ้าที่เป็นประธานนี้เรียกว่า “เก๊าผี” (เก๊า = คำ) และเรียกบ้านนี้ว่า “บ้านเก๊า” หรือ บ้านเก๊าผี ซึ่ง สุรพล ดำริห์กุล ได้กล่าวถึงบ้านเก๊าผีในบทความเรื่อง การนับถือผีในหมู่บ้านภาคเหนือไว้ว่า “...มีการสร้างหอหรือศาลผีประจำตระกูลหรือกลุ่มวงศ์ญาติของตนขึ้น เพื่อเป็นศูนย์กลางของกลุ่มญาติพี่น้อง ส่วนมากศาลผีวงศ์นั้นมักจะสร้างอยู่ในที่เขตบ้านของอายุโสที่สุดในกลุ่มญาติเรียกว่า “บ้านเก๊า” และจะอยู่สืบทอดต่อมาเรื่อย ๆ ...” (สุรพล ดำริห์กุล, 2522 : 28) แต่ก็มีบางตระกูลที่หอดีปู่ย่าไม่ได้ตั้งอยู่บ้าน “เก๊าผี” อาจไปตั้งอยู่ที่บ้านใดบ้านหนึ่งของตระกูล ซึ่งมีสถานที่เหมาะสมแก่การจัดงานหรือจัดพิธีเลี้ยงผีและพ่อนผี ตัวอย่างคือ หอดีปู่ย่าของตระกูลผู้เขียน “เจ้าหอคำ” เดิมนั้นตั้งอยู่บ้านผู้เขียน เมื่อมารดาของผู้เขียนเลิกจากการเป็นคนทรงหรือม้าขี่ของเจ้าหอคำแล้ว หอดีปู่ย่าจึงได้ย้ายมา ณ บ้านเลขที่ 129 ถนนท่านางลอย ซึ่งเป็นบ้านที่ใช้ประกอบพิธีพ่อนผี และความเป็นม้าขี่ของเจ้าหอคำได้สืบทอดมาทางญาติฝ่ายยาย คือ นางศรีนวล (เสียชีวิตแล้ว) และสืบทอดที่น้องสาวนางศรีนวล คือ นางแก้วลูน ณ ลำปาง (กลับมาใช้นามสกุลเดิม) บ้านเลขที่ 436 ถนนท่านางลอย ซึ่งอยู่ใกล้กับหอดีปู่ย่าประมาณ 100 เมตร

“หอดีปู่ย่า” จะตั้งอยู่ในทิศหรือสถานที่อันควร เช่น อยู่ในทิศห้วนอน คือ ทิศตะวันออกหรือทิศเหนือ ขนาดและรูปทรง จะเป็นเช่นไรนั้นสุดแต่จะสะดวก ด้วยมีความประสงค์เพียงเป็นที่ประกอบพิธีกรรม มิได้มีเจตนาว่าเป็นที่สถิตอันแท้จริงของผีปู่ย่า หอดีปู่ย่าที่พบทั่วไปตามภาคเหนือจึงมีรูปทรงแบบง่าย ๆ ไม่ค่อยจะวิจิตรบรรจง ดังเช่น “ศาลพระภูมิ” แต่ในสภาพของสังคมและทางเศรษฐกิจเช่นทุกวันนี้ “หอดีปู่ย่า” มีแนวโน้มที่จะวิจิตรบรรจง และหรูหราขึ้น ตามสภาพเศรษฐกิจของลูกหลาน

ภาพที่ 1 หอเจ้าปู่ย่า “เจ้าหอแก้ว เจ้าหอคำ”

ภาพที่ 2 ศาลเจ้าพ่อขุนताल

ภาพที่ 3 ศาลเจ้าพ่อประตูลา

ภาพที่ 4 หอผีเจ้าวัด วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม
ต.เวียงเหนือ อ.เมือง จ.ลำปาง

ภาพที่ 5 ศาลเจ้าแม่จามเทวี วัดป่าตันกุ่มเมือง
ต.ปงแสนทอง อ.เมือง จ.ลำปาง

เพื่ออามรงไว้ซึ่งประเพณี “เก้าผี” และผีอื่น ๆ ก็จะมีการสืบทอดความเป็นร่างทรงไปยังรุ่นต่อ ๆ ไป ส่วนมากแล้วทั้งเก้าผีและผีอื่น ๆ จะสืบทอดไปยังลูกสาวหรือลูกสะใภ้ของตนหากสืบทอดไปยังลูกสาวหรือลูกสะใภ้ของตนไม่ได้ด้วยเหตุใดก็ตักก็จะสืบทอดให้แก่คนในตระกูล หรือลูกสะใภ้ในตระกูล โดยเฉพาะอย่างยิ่งลูกสะใภ้ที่สามารถสืบทอดได้นี้ จะเป็นที่ยื่นชมอย่างมากสำหรับผีปู่ย่า ด้วยเหตุของความเชื่อว่า สะใภ้ คือ คนใหม่ของตระกูล และคือผู้แพร่พันธุ์ตระกูลของตน

ความเชื่อแบบนี้ จึงเป็นจิตวิทยายอย่างหนึ่ง ที่สะใภ้ซึ่งเข้ามาอยู่ในตระกูล จะเกิดความรู้สึกใกล้ชิดกับญาติ ๆ ของสามี ทำให้ความเกี่ยวข้องของสองตระกูลมีความสัมพันธ์แนบแน่นกันยิ่งขึ้น

ร่างทรง หรือ ร่างประทับทรง ของเจ้าทั้งหลาย เรียกกันว่า “ที่นั่ง” หรือ “ม้าขี่” ส่วนญาติฝ่ายชายทั้งหลายรวมทั้งเขยของตระกูล ซึ่งก็เป็นที่ชื่นชมของผีปู่ย่าด้วย ผีปู่ย่าเรียกกลุ่มนี้ว่า “กำลัง” ความหมายแจ้งชัดอยู่แล้วก็คือฝ่ายทำงานสารพัดอย่างในกิจกรรมการฟ้อนผี เช่น สร้าง “ผาม” หรือ เฝิง สำหรับใช้ฟ้อน แบกหาม ยืมของ ตักน้ำ ผ่าฟัน ฯลฯ

นอกจากนี้ยังมีญาติผู้หญิงบางส่วน จะมีหน้าที่คอยปรนนิบัติผีปู่ย่า เมื่อขณะมีการฟ้อนรำ เช่น คอยแต่งตัวให้ บริการ หมาก เมี่ยง บุหรี่ สุรา หรือ “น้ำมวน” ให้ผีปู่ย่า หรือผีรับเชิญอื่น ๆ เรียกกลุ่มนี้ว่า “ควาญ”

ภาพที่ 6 “ควาญ” แต่งตัวให้เจ้าปู่ย่า
ฟ่อนผิมด ผามบ้านเจ้าสร้อยแก้ว (2533)

ภาพที่ 7 ฟ่อนผิมด ผามบ้านประตุม้า (2533)

การเลี้ยงผีปู่ย่า กับการฟ่อนผี มักจะเป็นของคู่กัน แต่บางตระกูลก็มีการเลี้ยงผีปู่ย่าแบบไม่มีการฟ่อนหรือดนตรีมาประกอบขับกล่อม ถ้าเลี้ยงแบบมีดนตรีและฟ่อนรำไปด้วยเรียกว่า “เลี้ยงผีผาม” ถ้าเลี้ยงแบบเงียบ ๆ เรียกว่า “เลี้ยงตึก” ซึ่งการเลี้ยงทั้งสองวิธีนี้จะเลี้ยงกันอยู่ 3 ประเภท คือ

1. **เลี้ยงตามประเพณี** คือเป็นการเลี้ยงตามวันเวลาที่กำหนดไว้แล้ว ถือเป็นประเพณีของตระกูล จะเลี้ยงทุกปีหรือสองปีครั้ง หรือสามปีครั้ง ตามแต่จะตกลงกันได้ วันเลี้ยงที่สะดวกสำหรับสมัยนี้ คือวันเสาร์ หรือวันอาทิตย์ และเดือนหรือฤดูกาลเลี้ยงนั้น จะเริ่มต้นตั้งแต่เดือน 6 เหนือ หรือเดือน 4 ไปจนถึงเข้าพรรษา

2. **เลี้ยงแก้บน** เป็นการเลี้ยงตามสัญญาหรือข้อตกลง ที่ได้มีการวางเงื่อนไขกันไว้เมื่อได้บรรลุผล หรือประสบความสำเร็จใด ๆ หรือหายจากโรคภัยไข้เจ็บ สิ้นเคราะห์หมดโศกได้ลาภแคล้วคลาดจากอันตราย ก็จะต้องเลี้ยง จะโดยวิธีการแบบเลี้ยงดึก หรือเลี้ยงฝีมาย่อมแล้วแต่การบนไว้กับเจ้าหรือผี สำหรับวันเวลาหรือเดือน สามารถกระทำได้นอกฤดูกาลเลี้ยง

3. **เลี้ยงในโอกาสพิเศษ** เช่น วันสงกรานต์ งานแต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ งานบวช ฯลฯ การเลี้ยงประเภทนี้ไม่ได้จัดทำกันใหญ่โตแบบสองวิธีดังกล่าว โดยอาจจัดโภชนาอาหารตามที่มีอยู่แล้วสำหรับใช้เลี้ยงคนในงาน แต่อาจจะมีการเพิ่มอาหารพิเศษก็สามารถทำได้

กิจกรรมการเลี้ยงฝิปูย่า นอกจากจะเป็นการแสดงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษแล้วผลพลอยได้อีกอย่างก็คือ ทำให้ญาติทั้งหลายใกล้ชิดหรือญาติห่าง ๆ ที่นับถือฝิเดียวกัน ได้มีโอกาสมาพบปะสังสรรค์ได้ทำกิจกรรมร่วมกัน จัดว่าเป็นกิจกรรมรวมญาติ ก่อให้เกิดความสามัคคีจึงเป็นประเพณีที่แฝงไว้ด้วยความคิดสร้างสรรค์ทางสังคมที่ดีอีกวิธีหนึ่ง

ภาพที่ 8 “กำลัง” หรือ ลูกหลานมีหน้าที่บริการงานสารพัด

การเลี้ยงฝิยาม โดยอันเชิญฝิบรรพบุรุษ ซึ่งอยู่ ณ เมืองบน ได้ลงมาเสพโภชนาอาหารต่าง ๆ ที่บรรดาลูกหลานได้จัดนํามาน้อมถวาย พร้อมกับให้มีดนตรีประโคมขับกล่อมให้เกิดบรรยากาศที่ครื้นเครง เพื่อให้ท่านได้พอร่า มีความสนุกสนานในโลกมนุษย์ อย่างที่เรียกกันทั่วไปว่า การพอรฝินั่นเอง

ประเพณีการฟ้อนผี จะมีมาแต่เมื่อใดนั้น ยากที่จะระบุชี้ชัดลงไปได้ ด้วยว่าหลักฐานเช่น รูปจารึก ศิลาจารึก หรือหลักฐานบันทึกเป็นตัวอักษรได้ กล่าวถึงการฟ้อนผีนั้นหรือไม่ปรากฏให้เห็นจากการสันนิษฐานถึงความเป็นมาของการฟ้อนผีโดยพิจารณาจากเครื่องแต่งกาย ชูรัตน์ ชัยมงคล ได้กล่าวไว้ว่า “เนื่องจากมีราวผ้าและเครื่องแต่งตัวซึ่งบอกยี่ห้อว่าไม่ใช่เครื่องแต่งตัวของคนทางเมืองเหนือสมัยก่อนจริง ๆ เพราะคนเมืองเหนือสมัยนั้นนิยมุ่ง “เตี๋ยสะดอ” ซึ่งเป็นกางเกงขาสั้นหรือขายาวที่มีเป้ากางเกงยานและขากางเกงกว้าง ๆ แบบกางเกงจีน แต่เป้าค่อนข้างกว้างแบบกางเกงพวกไทยใหญ่ ส่วนเครื่องแต่งตัวที่ใช้แต่งฟ้อนผีนั่นเป็นเครื่องแต่งตัวซึ่งคล้ายมาทางพม่าหรือมอญ จึงเป็นเหตุทำให้เข้าใจไปว่า ประเพณีดังกล่าวนี้คงสืบเนื่องมาจากคนเผ่ามอญมากกว่า ทั้งนี้เพราะเหตุว่า พวกมอญดังกล่าวนี้คนเมืองเหนือเรียกว่า พวกเม็ง...” (ชูรัตน์ ชัยมงคล, 2527 : 32) หากว่าการฟ้อนผีสืบทอดหรืออาจดัดแปลงพัฒนามาจากพวกมอญแล้ว จะเป็นมอญสมัยไหน ก็มีอาจทราบได้อีกเหมือนกัน

ดังที่ทราบกันดีแล้วว่า ชนชาติมอญจากลพบุรี (เมืองละโว้/ละโว้ปุระ) และดินแดนใกล้เคียงเป็นชนชาติแรกที่น่าอารยธรรมหรือวัฒนธรรมชั้นสูง มาเผยแพร่ในล้านนา ตามตำนานเมืองลำพูนปรากฏว่า พ.ศ. 1310 ฤาษีवासเทพ และฤาษีสุกกทันต์ สร้างเมืองลำพูน (หริภุญชัย) พ.ศ. 1311 ทูลเชิญพระนางจามเทวี จากลพบุรีมาเสวยราชที่ลำพูน “...พระนางจามเทวีทรงพระครรภ์มาแต่ลพบุรี และหลังจากที่เสด็จถึงลำพูนแล้ว ก็ประสูติราชกุมารแฝดเป็นชายทั้งคู่ทรงพระนามว่า มหันตยศ และอินทวร (หรืออนันตยศ) ต่อมาพระนางรับสั่งให้สร้างเมืองอีกเมืองหนึ่งคือลำปาง (เขลางค์) ทรงให้มหันตยศครองลำพูนแทนพระองค์ และให้อินทวรครองลำปาง เมืองลำพูน และเมืองลำปางจึงจัดว่าเป็นเมืองแรกในล้านนา สร้างโดยชนชาติมอญ...” (ฮันส์ เพนธ์ , 2527 : 5)

นอกจากเครื่องแต่งตัวหรือเครื่องทรงแล้ว ดนตรีบรรเลงประกอบการฟ้อนผีก็น่าสนใจ เครื่องดนตรีของมอญ ได้ถูกนำมาเผยแพร่ในครั้งใดสมัยใดยังไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดเครื่องดนตรีเหล่านี้ ได้แก่ ตะโพนมอญ กลองสองหน้า หรือเปิงมาง ปี่มอญ และฉาบมอญข้อที่น่าสังเกตคือ เพลงหรือดนตรี ที่ใช้เป็นเพลงสำคัญในการฟ้อน มีชื่อว่าเพลงมอญ หรือมอญฟ้อนผี

และหลักฐานสำคัญที่ยืนยันว่าการฟ้อนผีได้รับอิทธิพลจากมอญก็คือ ประเภทของการฟ้อนที่เรียกว่า ฟ้อนผีเม็ง นั่นเอง

คำว่าเม็งนี้ อรนุช สอาด ได้กล่าวไว้ในเรื่อง เม็งหรือมอญ ดังนี้ ก่อนที่จะให้ความหมายของเมงอย่างจริงจัง ข้าพเจ้าขอเล่าถึงความเป็นมาของการที่ยกเรื่อง “เมง” มาศึกษา คือ ด้วยเหตุเนื่องมาจากการที่ข้าพเจ้าได้ไปศึกษาเรื่องวัฒนธรรมของชาวลัว ที่อำเภอตงหลวง จังหวัดมุกดาหาร และได้พบพิธีการที่เรียกว่า “แห่เมง” จึงทำให้เกิดความสงสัยว่า เมงที่หมายถึงกองบุญของชาวลัวนี้ จะมีความเกี่ยวพันอันใด กับเมง ที่หมายถึงชาวมอญ และเมงเป็นอะไรแน่ ซึ่งจากการศึกษาค้นคว้า

เพิ่มเติม จึงได้ความว่า เมง ก็คือ มอญ แน่ และคำว่า เมงในภาษาโสนี้ น่าจะได้รับอิทธิพลของมอญ หรือพูดกันอีกนัยหนึ่งได้ว่า วัฒนธรรมของมอญซึ่งเป็นชาติที่เจริญมาช้านานในอดีตนั้น ได้ถูกถ่ายทอด มายังชนกลุ่มโสนี้...” (อรนุช สะอาด , 2528 : 56)

อิทธิพลของมอญหรือเม็งที่เป็นหลักฐานปรากฏอยู่ในดินแดนแถบนี้ในยุคนี้ ก็คือวิธีการ นับวันซึ่งปรากฏที่ศิลาจารึกหลักที่ 62 ศิลาจารึกวัดพระยืน จังหวัดลำพูน โดยจารึกเมื่อ พ.ศ. 1913 อ่านและอธิบายโดย ฉ่ำ ทองคำวรรณ มีดังนี้

คำจารึก

“...ในปรีกาเดือ

12. น ฎี ออกสามคำวนนไทวนนกาบเสด วนน เมงวนนสุกรพารเมื่อ
13. จากไกลรุงมุงดูสกราชไต่เจตรอย สามสิบ เอ็ด 731...

คำอ่านปัจจุบัน

“...ในปรีกาเดือ

12. นยี่ ออกสามคำ วันไทยวันกาบเส็ด วันเมง วันสุกรพารเมื่อ
13. จักไกล้รุง มุงดูศกราชได้เจ็ดร้อยสามสิบเอ็ด 731...”

(ฉ่ำ ทองคำวรรณ, 2527 : 163)

ภาพที่ 9 ผามผีมด บ้านเจ้าสร้อยแก้ว (ณ ลำปาง) โปตีตพันธุ (2533)

ภาพที่ 10 ผามผีเม็ง ฟ่อนผีอารักษ์ ศาลากลางจังหวัดลำปาง (2534)

ภาพที่ 11 ผ้าโพกหัวคือ เจ้าปู่ หรือผีชาย
ไม่โพกหัวคือ เจ้าย่า หรือผีหญิง

พิธีการฟ่อนผี

การฟ่อนผี เป็นการแข่งสังเวยผีบรรพบุรุษด้วยการฟ่อนรำ เพื่อให้ผีได้รับความสนุกสนาน ถือว่าเป็นกิจกรรมในรูปแบบหนึ่งของการเลี้ยงผี พิธีกรรมการฟ่อนผีเป็นกิจกรรมที่ลูกหลานผู้จัดถือ

เป็นงานใหญ่ จัดขึ้นอย่างมีกระบวนการ และขั้นตอนหลายขั้นตอน (ฉัตรจิรา ออดปัญญา, 2531 : 16) โดยอาจสรุปกระบวนการและขั้นตอนของกิจกรรมการฟ้อนผี ได้ดังนี้

1. การบอกข่าว หรือ “ช่วยผี” ก่อนถึงวันกำหนดการฟ้อน “แก้าผี” จะแจ้งข่าวไปยังญาติๆ สำหรับผู้เป็นคนทรง จะแจ้งโดยการนำข้าวตอกดอกไม้ธูปเทียนใส่สรวย หรือกรวยไปมอบให้คนทรงพร้อมกับบอกเชิญ เมื่อคนทรงได้รับการ “ช่วยผี” ก็จะนำกรวยข้าวตอกดอกไม้วางไว้บนหิ้งผีปู่ย่าในเรือนของตน พร้อมกับบอกกล่าวให้ผีปู่ย่าทราบ

2. การจัด “ผาม” หมายถึง สถานที่ประกอบการฟ้อนผี ปลูกสร้างง่าย ๆ หลังคามุงด้วยคา พื้นปูด้วยเสื่อราแพน หรือเสื่อยาว มีหิ้งสำหรับวางเครื่องเซ่น และอุปกรณ์การฟ้อน มีราวผ้าสำหรับพาดผ้าให้ผีใช้แต่งตัว สมัยนี้อาจใช้เต็นท์หรือผ้าใบมุงหลังคา

3. ผู้ร่วมพิธีกรรมฟ้อนผี

- ผีหรือเจ้าประจำตระกูล ประกอบด้วย ประธานหรือแก้าผี รวมทั้งบริวารมีตั้งแต่ 4 – 12 คน
- ผีหรือเจ้ารับเชิญร่วมพิธี มากน้อยแล้วแต่ความคุ้นเคยกับ “แก้าผี” หรือ มาลญาติพี่น้องของตระกูล
- กำลัง คือ บรรดาลูกหลานเพศชาย มีหน้าที่ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เช่น ปลูกสร้างผาม ช่วยประกอบอาหาร (บริการงานอื่น ๆ ตลอดจนร่วมสนุกสนานกับผีปู่ย่า)
- ความู หรือ พี่เลี้ยงซึ่งมีหน้าที่คอยปรนนิบัติผีปู่ย่า เช่น ช่วยแต่งองค์ทรงเครื่อง บริการน้ำดื่มหรือเครื่องดื่ม หมาก เมี่ยง บุหรี่ ตามแต่เจ้าจะเรียกหาเจ้าบางคน เช่น เจ้ากว้าน เจ้าพ่อประตู่ผา จะมีความูประจำตน

4. เครื่องแต่งตัวผี เครื่องแต่งตัวของผีหรือของเจ้าประจำตระกูลหรือประจำผามนั้น จะเก็บรักษาไว้ที่บ้าน “แก้าผี” และอาจมีเครื่องแต่งตัว เผื่อไว้สำหรับผี หรือเจ้ารับเชิญประกอบด้วย

- ผ้านุ่ง เป็นผ้าผืนยาวสำหรับนุ่งที่แต่งมาจากบ้าน และจะเหลือชายยาว สำหรับพาดไหล่ ส่วนมากจะนิยมผ้าไหม หรืออาจเป็นไหมเทียมก็ได้ สีจะฉูดฉาดสวยงาม
- ผ้าคล้องคอผืนยาว คล้ายผ้าพาดไหล่ หรือผ้าสะไบ แต่จะนำมาคล้องคอไว้
- ผ้าโพกหัว นิยมสีแดง
- ผ้าคาดอกสีขาว (สำหรับผีเม็งโดยเฉพาะ)
- เครื่องประดับอื่น ๆ

เครื่องแต่งตัวเหล่านี้ จะมีประจำเฉพาะตน ไม่ใช่ปะปะกัน ผีหรือเจ้ารับเชิญส่วนมากมักจะนำชุดหรือเครื่องแต่งตัวของตนมาด้วย

5. **ดนตรีประกอบการฟ้อน** ในช่วงปีพาทย์พื้นเมือง บางแห่งอาจเพิ่มเครื่องดนตรีสากลไปด้วย รายละเอียดของดนตรีประกอบการฟ้อนผี จะกล่าวในบทต่อไป

6. **กระบวนการทำฟ้อน หรือลีลาทำฟ้อน** จะมีเอกลักษณ์เฉพาะเหมือนกันหมด จัดเป็นท่ารำท่าหนึ่งได้ ส่วนการฟ้อนดาบ ฟ้อนเจิงต่าง ๆ นั้น ไม่มีท่ารำเฉพาะเป็นเพียงการเคลื่อนไหวให้มีลีลาสอดคล้องกับจังหวะเท่านั้น ยังไม่ถึงขั้นเป็นท่ารำเฉพาะ

7. **การละเล่นประกอบ** จะมีการละเล่นสำหรับผีหรือเจ้า โดยมีกำลังเป็นผู้คอยเล่นไปกับผีด้วย การละเล่นต่าง ๆ จะแฝงไว้ด้วยคติความเชื่อ และมีความหมายต่อชีวิตประจำวันจะได้กล่าวต่อไป

ภาพที่ 12 เสพเครื่องสังเวท ฟ้อนผีมด ผามบ้านศรีเกิด (2534)

ประเภทของการฟ้อนผี

1. การฟ้อนผีปู้ย่า แบ่งออกเป็น การฟ้อนผีมืด การฟ้อนผีเม็ง และการฟ้อนผีมิดซอน เม็ง ได้มีความเห็นเกี่ยวกับความหมายของคำว่า ผีมืด ผีเม็ง หลายทศวรรษ เช่น

- ผีมืด ได้แก่ ผีระดับชาวบ้านทั่วไปส่วนผีเม็งนั้นเป็นผีนักรบหรือชนชั้นการปกครอง ด้วยว่ามีพิธีการมากมาย และค่อนข้างจะดุ (นางหนูคำ ณ ลำปาง)

- ผีมืด หมายถึง ผีของมดที่ชอนอยู่ตามบ้านเรือน คอยเฝ้ารักษาให้บ้านเรือนอยู่เบิก ปกติสุข มีความอุ่นใจ เหมือนกันบ้านเมืองที่มีผีเสื้อบ้านผีเสื้อเมือง... ส่วนผีเม็งนั้นสันนิษฐานว่าเป็น ประเพณีมาจากมอญ... (ศูนย์วัฒนธรรมภาคเหนือตอนบนฯ, 2531 : 60)

จากข้อสังเกตของข้าพเจ้ามีความเห็นว่า การฟ้อนผีเม็ง คือ การฟ้อนผีของชาวมอญ และ/หรือพลเมืองที่ได้รับอิทธิพลมาจากมอญ ส่วนการฟ้อนผีมืดนั้น คือ การฟ้อนผีของพลเมืองหรือ ชนเผ่าหรือเชื้อชาติต่าง ๆ ในท้องถิ่นนี้ ซึ่งเป็นคนละพวกกับมอญ หรือไม่ได้รับการสืบทอด ถ่ายทอดหรือได้รับอิทธิพลจากมอญ ถ้าจะถือว่า การรำหอกรำดาบ หรือรำอาวุธคือ ผีนักรบ หรือ ชนชั้นปกครองแล้ว ผีมืดก็มีการรำดาบรำอาวุธเหมือนกัน

สำหรับการฟ้อนผีมิดซอนเม็งนั้น คือ พิธีการฟ้อนผีที่มี ทั้งผีมืดและผีเม็ง ร่วมกัน ในผาม ฉัตรจิรา อัดปัญญา ได้กล่าวไว้ว่า “ปัจจุบัน นางจันทร์ดี ปกอะนะ อายุ 88 ปี ส่วนนาง คำไฟ ปกอะนะ อายุ 78 ปี ทั้งสองท่านเป็น “เก๊าผี” ที่ได้รับการสืบทอดจากมารดา ซึ่งเป็น ลูกหลานของเจ้าผู้ครองนครลำปาง บรรพบุรุษดั้งเดิมของท่านนั้นเป็นผีมืด แต่ต่อมากลูกหลานใน ตระกูลได้แต่งงานกับคนในตระกูลผีเม็ง เมื่อถึงประเพณีการฟ้อนผี เลี้ยงผีปู้ย่า จึงได้จัดพิธีร่วมกัน ทั้ง ผีมืด และ ผีเม็ง เกิดเป็นการฟ้อนที่เรียกว่า “ผีมิดซอนเม็ง” (ฉัตรจิรา อัดปัญญา, 2531 : 42)

2. การฟ้อนผีเจ้านาย หรือการฟ้อนผีอารักษ์ ซึ่งเป็นเทพักษ์หรือผีเทพหรืออารักษ์ ที่ คุ่มครองรักษาบ้านเมือง เช่น เจ้าพ่อประตูผา เจ้าพ่อหมอกมุงเมือง เจ้าพ่อหลักเมือง เจ้ากวน เจ้าขอมือเหล็ก มีทั้งการฟ้อนประเพณี และฟ้อนแก้บน

กิจกรรมการฟ้อนผี อาจสรุปได้ดังนี้

ตามประเพณีนั้น การฟ้อนผีมืดจะใช้เวลาประกอบกิจกรรมสองวัน ผีเม็งใช้เวลาสามวัน วัน แรกเรียกว่า วันดาญาติมิตรจะร่วมกันเตรียมงาน จัดสร้างผาม ในรายของผีมืด ผามมดก็สามารถให้ มีการฟ้อนได้ ส่วนผีเม็งไม่มีการฟ้อน ในวันที่สองทั้งผีมืดและผีเม็งจึงจะฟ้อนจริง ผีมืดจะรื้อผามใน เย็นนั้นเลย ส่วนผีเม็งจะรื้อในวันที่สาม

สำหรับการฟ้อนในวันแรกของผีมืดนั้น ถือได้ว่าเป็นการ “ช่วยผี” บ้างก็เรียกว่า “ข่าวผี” คำว่า ช่วย หมายถึงการแจ้งข่าวหรือบอกข่าว หรือการประชาสัมพันธ์งานนั่นเอง วันนี้ไม่มีการ เลี้ยงผีจะเริ่มฟ้อนประมาณ 14.00 น. อาจจะเร็วหรือช้ากว่านี้บ้างตามความสะดวกและจะเลิก

ประมาณ 16.00 น. อาจจะช้ากว่านี้ไปบ้างแต่ก็ไม่ถึงกับเย็นมาก เพราะจะต้องเตรียมงานสำหรับวันต่อไป

วันพ่อนจริงของฝิมด ฝิมดซอนเม้ง และฝิเม็งนั้น อาจสรุปในประเด็นที่มีความเหมือนหรือคล้ายกันได้ดังนี้

พิธีกรรมจะเริ่มประมาณ 9.00 น. เครือญาติลูกหลานจะทำพิธีอันเชิญผีปู่ย่าเข้าประทับทรง ลูกหลานจะเข้ามาคารวะกราบไหว้ บางครั้งก็มีการรดน้ำดำหัว การพ่อนจะดำเนินไปจนถึงช่วงเวลาอาหารกลางวัน แก่ผีหรือประธานในการพ่อนและถือดาบจุดเทียนปักไว้ที่ปลายดาบขึ้นไปที่อาหารทั้งหลายที่จัดมาถวาย แก่ผีก็จะออกจากร่างทรง เพื่อให้ร่างทรงได้รับประทานอาหารและพักผ่อน ประมาณ 13.00 น. ก็จะเริ่มพ่อนอีกจนได้เวลาเย็นพอสมควรแล้วจึงเลิกพ่อน

ในช่วงระหว่างการพ่อน บรรดาลูกหลานก็เข้ามาขอพึ่งอิทธิฤทธิ์ และบารมีของเจ้าที่เจ้าบ้านได้ ป่วยก็จะนำเอายากิน ยาทา มาให้ท่านเสก บ้างก็เอาน้ำมาให้ท่านทำน้ำมนต์ เพื่อจะเอาไปกินไปอาบ ที่อัปโซคมิเคราะห์ ก็อาจมีการให้เจ้าได้เป่ากระหม่อม จนถึงขนาดรดหรืออาบน้ำมนต์ก็มีบ่อย ๆ บางทีก็มีการขอให้ท่านทำนาย ทายหัก หรืออาจจนถึงขอพร ขอโชคขอลาภก็มี กิจกรรมเหล่านี้จะเป็นช่วงใดนั้น แล้วแต่เจ้าจะโปรด ซึ่งลูกหลานจะทราบดีว่าเจ้าของตนจะโปรดในช่วงใด บางแห่งจนงานเลิกแล้วแต่แก่ผียังอยู่ ช่วงนี้จะเป็นช่วงของการทำนายทายหักขอโชค ขอลาภก็ได้

สำหรับพิธีกรรมในช่วงการพ่อนนั้น ฝิเม็งจะมีพิธีมากกว่าฝิมด เช่น มีพิธี เชิญหัวกล้วยเข้าผาม พิธีเข้าประทับทรงของผี เช่นผีสองพี่น้อง ผีขุนศึก ผีบ่าว ผีสาว ส่วนการเล่นหรือกิจกรรมต่าง ๆ นั้น มีจำนวนไม่เท่ากัน แล้วแต่เจ้าจะโปรด การเล่นหรือกิจกรรม ได้แก่ การถ่อเรือ ถ่อแพ การชนไก่ การพ่อนดาบ พ่อนเจิง (เชิง) คล้องช้าง คล้องม้า ชนไก่ ทำไร่ทำสวน ทอดแหหาปลา ยิงกระรอกกระแต ปัดรังต่อรังแตน ยิงนก ยิงนก กระทุ้งฟ้า เป็นต้น กิจกรรมเหล่านี้ต้องอาศัย “กำลัง” คอยช่วยเหลือ เช่น ถือช้างไม้ ม้าไม้ สมมุติตัวเองเป็นช้างหรือม้า คอยล่าให้เจ้าคล้อง ถือหุ่นกระรอกกระแตพ่อนล้อหลอกให้เจ้ายิง ส่วนมากเจ้ามักจะติดสินบน “กำลัง” ด้วย “น้ำมวน” หรือสุรา จึงจะคล้องช้าง ม้า หรือยิงกระรอก กระแต ได้จึงเป็นกิจกรรมที่ทำให้ “กำลัง” และลูกหลานทั้งหลายได้มีโอกาสร่วมสนุกไปกับเจ้า หรือปู่ย่าของตน

ช่วงสุดท้ายหลังจากการเล่นจบลง ดนตรีจะบรรเลงเพลงลูกกุยข้า หรือที่เรียกว่า เพลงส่งผี ด้วยทำนองและลีลาที่ไพเราะ “กำลัง” ทั้งหลายก็จะรับห่อผ้าเครื่องแต่งตัว โดยต้องระวังไม่ให้หลุดมือ ถ้าหลุดก็ต้องมีการพ่อนอีก ดังนั้นช่วงนี้จึงต้องระมัดระวังมาก ส่วนมากแล้วหากกระทำด้วยความมีสมาธิคารวะ โอกาสที่ห่อผ้าจะหลุดมือ หรือรับไม่ได้นั้น จะมีน้อยมาก จากนี้ญาติมิตรทั้งหลายจะช่วยกันรื้อผาม แบ่งเครื่องสังเวยกลับบ้าน หรือจะร่วมรับประทานอาหารสุดแท้แต่

อัยยาศัย สำหรับผีเม็งนั้น จะรื้อผามในวันรุ่งขึ้น โดยกำลังทั้งหลายมีการรวมแรงกันมารื้อผาม เรียกว่า “วันล้างผาม”

ภาพที่ 13 ชนไก่ ฟ็อนผิอาร์ักษ์ ศาลากลางจังหวัดลำปาง (2534)

ภาพที่ 14 ผีเม็งโพนเชือก ผามท่ามะโอ (2534)

ภาพที่ 15 เจ้าหลักเมือง “ถ่อแพ”
พ่อนผิอาร์ักษ์ ศาลากลางจังหวัดลำปาง (2534)